

Roma gyerekek a gyermekvédelemben

A gyermekvédelem egyik jelentősen elhanyagolt területe a roma gyerekek helyzetének és speciális szükségleteinek a vizsgálata. Ez magyarázható részben azzal, hogy minden érintett gyerek súlyos problémák miatt kerül a gyermekvédelem látókörébe, és a szociális depriváció, szegénység, izoláció, fogyatékoság, iskolai kudarcok valamelyike mindenkit érint, de mégsem elégedhetünk meg ezzel a magyarázattal. Másrészt van némi zavartság és féltékenység is ebben, mert a segítő foglalkozásuk számára nehezen vállalható a tapintható előítélet, sztereotip gondolkodás, mint ahogy az a véletlenszerűség, esetlegesség is, ahogyan a döntések és intézkedések történnek. Nem hallgathatunk arról sem, hogy nem kevesen gondolják – de egyre kevésbé mondják ki –, hogy a szakellátásba kerülő gyerekek egy jelentős részével nincs mit tenni, nemcsak amiatt, hogy nincsenek eszközök, források, nem is elvárás a sikeres kimenet, hanem azért sem, mert sokszor teljesen esélytelennek látszik a változtatás, fejlesztés, és a kicsi előrelépéshez, a korábbi állapottól történő némi elmozdulás keveseket hoz lázba, különösen, ha ezt nem értékeli, ismerik el.

A Gyermekvédelmi törvény hangsúlyozza, hogy „a gyermeknek joga van származása, vér szerinti családjának megismeréséhez”, valamint „figyelemmel kell lenni nemzetiségi, etnikai és kulturális hovatartozására”, a gyermek etnikai identitásának figyelembevétele azonban – különösen a nevelőszülői kihelyezés, vagy az örökbefogadás esetében – nehezen feloldható dilemmát okoz a döntésben résztvevő szakemberek számára. Miközben az adatvédelmi törvény tiltja a gyermekek származás szerinti nyilvántartását, a származás eltitkolása egy előítélettel sújtott, stigmatizált kisebbségi csoport – mint a magyarországi romák – tagjai esetében a szakemberek szerint is csak a konfliktusok elhalasztásához és későbbi kirobbanásához vezet.

Így a tapasztalatok szerint annak ellenére, hogy a gondozásba vételhez az országban egységes és törvények által szabályozott eljárási módok szükségesek, a gyermekvédelmi intézményhálózat struktúrájának átalakítása azonos elvek alapján történt meg, a gyermekek különböző – életkori, lakóhelyi, etnikai – csoportjai más és más elbírálásban részesülnek, és az eltérő helyzetmegítélés eltérő esélyeket kínál számukra további sorsuk alakulásában. Különösen súlyosan érinti ez a roma gyermeket, hiszen az alól a sztereotipikus és előítéletes véleményalkotástól, a romákat érintő megkülönböztető bánásmódtól, amely a többségi társadalmat általánosan jellemzi, feltehetőleg a gyermekvédelem munkatársai sem képesek kivonni magukat. Ennek eredményeképpen a gyermekekről való gondoskodás paradox módon az esélyek kiegyenlítése, a társadalmi beilleszkedés előmozdítása helyett éppen a megkülönböztetést, a társadalmi kirekesztést szolgálhatja.

Feltevéseink igazolására két, a közelmúltban lefolytatott kutatás eredményeire támaszkodunk¹. Egy országosan, adott korcsoportokra nézve teljes körű, a szakellátásban résztvevő munkatársak adatszolgáltatására támaszkodó kvantitatív kutatás

eredményeit egészítettük ki egy olyan kvalitatív kutatással, amely az ország hat régiójában a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek véleményét kívánta megismerni a roma gyerekek gyermekvédelemben tapasztalható esélyeivel kapcsolatban. Kutatásainkat az a csak nehezen számszerűsíthető, de a mindennapi gyakorlatból jól ismert jelenség motiválta, hogy a gyermekvédelemben a romák lakossági arányszámukhoz képest jelentősen felülreprezentáltak. Éppen ezért fel kellett tennünk a kérdést: igazolható-e ez a tapasztalati tény a szociológiai kutatás eszközeivel, és amennyiben igazolható, milyen okok és milyen magyarázatok állnak e jelenség mögött.

■ GYERMEKVÉDELEM ÉS ESÉLYEGYENLŐSÉG – EGY KUTATÁS TANULSÁGAI

A 2005-ös év folyamán átfogó kutatást végeztünk a gyermekvédelmi gondoskodásba került gyermekek helyzetére vonatkozóan². A szakellátás munkatársai által kitöltött adatlapok alapján készült elemzésünk összességében 1866 gyermekre vonatkozott, olyanokra, akik a kérdőív felvételének időpontjában a gyermekvédelmi szakellátás gondoskodása alatt álltak, és bekerülésük a megelőző két évben történt. A mintába került gyermekek 36%-a csecsemőkorú (0-1 éves), 24%-a iskoláskorba lépő (7-8 éves), és 40%-a serdülőkorú (14-16 éves) volt.

Miután kutatásunk egyik fő kérdése éppen a gyermekek etnikai származásából fakadó esetleges különbségek feltárására irányult, fel kellett oldanunk a kutatói igény és az adatvédelem jól ismert konfliktusát. Ezért úgy döntöttünk, hogy a kérdőívet kitöltő, a gyermeket személyesen ismerő szakember vélelmére támaszkodunk, hiszen a szakellátásba került gyerekek etnikai identitása nagyrészt külső kategorizáció eredménye: attól határozza meg valamely gyerek romaként magát, ha a környezete – nevelői, társai – romának tekintik. (Budapesten és Heves megyében azonban – adatvédelmi okokra hivatkozva – adatközlőink nem vállalták az etnikai besorolást, így elemzésünkben az ide vonatkozó adatokat nem vettük figyelembe.) Ennek alapján

¹ Az első kutatást az Oktatási Minisztérium és az ICSSZEM kezdeményezte és támogatta. A vizsgálat lefolytatásában az NCSSZI munkatársai, elsősorban Szikulai István és Mester Zsuzsa nyújtott segítséget. A második kutatás az ERRC (Európai Roma Jogok Központja) égíse alatt született, Havas Gábor, Herczog Mária és Neményi Mária kutatásvezetők irányításával. A legfontosabb információkat tartalmazó jelentését az ERRC Fenn tartott érdektelenség – Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben c. kiadványában publikálta 2007 decemberében, a teljes tanulmány a <http://www.errc.org/db/02/92/mo000292.pdf> oldalon olvasható.

² A kutatás eredményeit összefoglaló tanulmány a Kapocs 2007. februári számában jelent meg: Messing Vera és Neményi Mária: Gyermekvédelem és esélyegyenlőség címen (2-19. old.)

a roma gyerekek teljes mintabeli arányát 32%-osnak, illetve azokra a megyékre szűkített mintában, ahol a romaságot megjelölték, 38%-osnak találtuk.

Az egyes megyékben tapasztalt bekerülési arányokat összevetve az adott megye azonos korú gyermek lakosságával azt találtuk, hogy a különböző földrajzi-közigazgatási egységekben közel sem azonos az esélye egy-egy gyermeknek a gyermekvédelmi gondoskodásba kerülésre: az esélyek a 261 ezrelékes szélső értéktől a 78 ezrelékes tartó skálán helyezkedtek el. Ezek után megnéztük, az egyes megyékben milyen arányban kerültek roma gyerekek a gyermekvédelmi szakellátás gondoskodásába, majd a roma gyerekek mintabeli előfordulási arányait összevetettük azzal a becsléssel, amely a roma gyermekeknek a 0-14 éves korú gyermeknépességen belüli arányát határozza meg.³ A két adatsor alapján számított hányados segítségével pedig azt vizsgálhattuk, hogyan függ össze a roma gyermekeknek egy adott megye gyermeknépességen belüli tényleges aránya a gyermekvédelmi gondoskodásba kerülés esélyével, vagyis a roma etnikumhoz tartozás és a gyermekvédelemben tapasztalt roma-túlreprezentáció az egyes régiók roma-sűrűségével összefüggő, vagy attól független jelenség-e.

A számítások markánsan bizonyították azt az előfeltevésünket, hogy a roma kisebbséghez tartozás nagymértékben kihat a gyermekvédelmi gondoskodásba kerülés valószínűségére. Országos szinten is jelentős mértékű, több mint két és félszeres egy roma gyermek bekerülési esélye lakossági arányaihoz képest, de még kirívóbb az esélykülönbség bizonyos megyék esetében. Miközben látjuk, hogy a lakosságon belüli magas roma arány magával vonja, hogy a gyermekvédelmi szakellátás hatókörébe is rendkívül magas számban – és az országos átlaghoz képest kimagasló arányban – kerülnek be roma gyerekek (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén megye), mégis, a roma gyerekek bekerülésének esélye éppen azokban a megyékben a legmagasabb, ahol a romák lakossági aránya nem éri el az országos átlagot. Nemcsak a Győr-Moson-Sopron megyei több mint 11-szeres (!) bekerülési esély, de a roma gyerekek intézményi gondoskodásba vételének a többséghez képest mutatózó 4-5-szörös valószínűsége Baranya, Csongrád, Vas vagy Zala megyében olyan markáns jel, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk.

A kutatás számtalan összefüggésben bebizonyította, hogy az ország különböző megyéiben a gyermekek eltérő arányban és ezen belül a különböző korcsoportok tagjai eltérő mértékben kerülnek a szakellátás gondozásába. A különbségek mögött minden bizonnyal szerepet játszanak egy-egy régió, megye, település gazdasági-szociális adottságai, a lakosság demográfiai jellemzői, valamint a hátrányos helyzetű családok lakosságon belüli arányainak eltérései. A különbségek azonban nem lineárisak, tehát egyáltalán nem mondható, hogy a szociális depriváció, a szegénység vagy például az adott megye „romasűrűsége” egyenes arányban állna a gyerekek bekerülésének magasabb valószí-

nűségével. Az, hogy a településtípusok közül a községekben élő családok gyermekei a legveszélyeztetettebbek, és közülük még lakossági arányaikhoz képest is nagyobb eséllyel kerülnek gyerekek a szakellátás gondozásába, arra utal, hogy a családok szegénysége, marginális helyzete már önmagában is megnehezíti a gyermekek elvártnak megfelelő nevelését. Úgy láttuk azonban, hogy a szakemberek ítélete mögött nem áll olyan biztos és szubjektivitástól mentes támpont, ami alapján eldöntenék, hogy az ilyen sorsú gyerekek valóban a szülői elhanyagolás áldozatai-e, vagy csupán reménytelenül szegények. A szülői magatartás megítélése pedig döntő jelentőségű a gyermekek sorsa szempontjából, hiszen – mint láthattuk – gyakran sokgyerekes családok több, akár összes gyermekét választják el szüleiktől olyankor is, amikor a család inkább szociális támogatásra szorulna.

Különösen igaz ez roma gyerekek esetében, akiket még nem roma sorstársaikhoz képest is nagyobb arányban emelnek ki családjukból, talán a nyomor még nagyobb foka, talán viszont a romák speciális megítélése miatt. Hiszen láthattuk, hogy éppen azokban a megyékben nagyobb mértékű felülreprezentáltságuk a szakellátás intézményeiben, amelyekben amúgy a lakossági arányszámuk csekélyebb, és a régió gazdasági feltételei kedvezőbbek. Másrészt, hogy ezeknek a gyerekeknek az esetében nem annyira elhanyagoló bánásmódról, hanem inkább a szegénységről, szociális deprivációról van szó, az is bizonyítja, hogy a legkisebkek korosztályát érinti leginkább ez a nehezen definiálható bekerülési ok. Azokat, akik születésük után esetleg már haza sem kerülnek a kórházból, akikről a gyermeket kísérő dokumentáció ennek következtében nem tartalmaz részletes környezettanulmányt, egyeztetést a családdal, így nem tud bizonyítékot szolgáltatni arra, hogy valóban a gyermek érdekének megfelelő döntés született.

Nemcsak a bekerülési okok, hanem a gyermekek elhelyezése is jellemző különbségeket mutat az általunk kiemelt változók szerint. Azt tapasztaltuk, hogy a gyermekek neme, életkora, sőt etnikai háttere is hatással van arra, sikerül-e számukra „családszerű” elhelyezést biztosítani, vagy inkább a személyiség sajátosságait kevésbé figyelembe vevő, a gyermek pszichés fejlődése szempontjából meghatározó személyes kötődéstől megfosztó gyermekotthonokba kerülnek-e. De számos jelét láttuk annak is, hogy a szakellátásban gondozott gyermekekkel kapcsolatos bánásmód is összefügg a gyermekek különböző csoportjainak általános társadalmi megítélésével. A románok tartott gyermekeknek a többséghez képest jóval nagyobb arányát tekintik értelmi képességei terén elmaradottnak, és mégsem nyújtanak számukra azonos feltételeket fejlesztésük, képzésük érdekében. Ebben egyformán szerepet játszhat a magyarországi intézményekre, ezen belül az oktatási rendszerre amúgy is jellemző hagyományos elkötelezettség a szegregált intézménytípusok mellett, valamint az a tágabb társadalmi felfogás, ami egyáltalán nem kedvez a többségtől eltérőként, a szociálpszichológiai értelemben vett „Másikként” tekintettek befogadásának. Ez utóbbi állhat például amögött a tény mögött, hogy roma gyerekeket, különösen, ha értelmi fejlődésükben is lemaradnak, másokhoz képest kevésbé vállalnak el nevelőszülői családok.

Elemzésünk során nem találtunk olyan szempontot, ami szerint a roma gyerekek esélyei és a velük kapcsolatos döntések

³ A gyermekkorú roma népességre vonatkozó arányokat Hablicsek László becslése alapján használtuk.

ne különböztek volna nem roma társaiktól. Mégsem feltételezzük, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban közreműködő szakemberek esetleges cigányellenes attitűdjei lennének elsősorban felelősek e különbségek létrejöttében. Inkább azt gondoljuk, hogy az a társadalmi klíma, az a romákkal szemben kialakult és csak nehezen módosítható közfelfogás, amiről számtalan hazai vizsgálat, közvélemény-kutatás tanúskodik, teremti meg azt a feltételrendszert a maga struktúrájával és működési mechanizmusaival, ami alapján a gyermekvédelem e fontos intézménye sem tud kliensei számára származástól független, elfogulatlan bánásmódot biztosítani. Mindezzel pedig ez a terület – akár a résztvevők akaratától függetlenül is – hozzájárul a társadalom etnikai alapú szétszakadásához, és további akadályokat emel a romák kívánatos integrációja elé.

■ ROMA GYEREKEK A SZAKELLÁTÁSBAN – A SZAKEMBEREK NÉZŐPONTJÁBÓL

Kvalitatív, fókuszcsoporthoz tartozó interjúkra alapozódó kutatásunk a roma gyermekek gyermekvédelmi rendszeren belüli helyzetével foglalkozott. Három területen vizsgáltunk: az örökbefogadás, a gyermekvédelmi szakellátásba való bekerülés és a szakellátásban lévő gyermekek fogyatékosként való minősítése területén, abból a szempontból, vajon származásuk hogyan befolyásolja esélyeiket, vajon különbözik-e sorsuk a hasonló helyzetben lévő nem roma társaiktól. A fókuszcsoporthoz tartozó interjú módszerét alkalmasnak találtuk azoknak a jellegzetes döntési helyzeteknek elemzésére, amelyek a szakemberek számára mindennaposak, de a döntések mögött álló okok általánosítható összefüggései az egyedi esetekben elsikkadnak. A vizsgált probléma szempontjából jól megfogalmazott dilemma helyzetek megbeszélésétől azt vártuk, hogy a fókuszcsoporthoz tartozók közösen tegyenek erőfeszítést a dilemma helyzetek mögötti szociális, gazdasági, társadalompolitikai és társadalomlélektani hatóerők együttes értelmezése. Kutatásunkban az ország hét régiójában folytattunk le egy-egy fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetést, összesen 67 szakember részvételével.

A roma származás figyelembevételével a szakellátás szempontjából nemcsak azért fontos kérdés, mert – ahogy ismertetett kutatásunk is bizonyította – lakossági arányukhoz képest sokkal több roma gyerek kerül be a rendszerbe, illetve szenved el ott iskoláztatási, bánásmódbeli hátrányokat. Ugyanilyen fontos problémának tartjuk azt is, hogyan kezeli a gyermekvédelmi rendszer a roma gyermekek elfogadását, illetve identitásuk, kultúrájuk, szükségleteik tiszteletben tartását. Ezek közül a leginkább egyértelmű az a probléma, hogy kit tekintünk romának, a következő, hogy milyen módon szerzünk információt erről. Végül felmerül az a kérdés, hogy szüksége van-e a gyerekeknek általánosságban az etnikai, vagy vallási hovatartozásuk ismeretére abban az esetben, ha kora gyermekkorukban kerülnek be a gyermekvédelmi rendszerbe, adják őket örökbe, olyankor, amikor a szüleik ezzel kapcsolatban nem nyilatkoznak. Ugyancsak kérdés, hogy kinek a dolga, és milyen formában az etnikai identitáshoz fűződő jog biztosítása. Ha a vér szerinti családjában élő gyerek esetében evidensnek tekintjük, hogy az identitás alakítása a család belátása szerint történik, akkor a családot helyettesítő for-

mák esetében vajon egységesen, vagy a szakemberek, családok elképzelése szerint kell-e eljárni.

A téma tárgyalását nehezítette az a kétarcúság, amelyet a hazai törvények és szokások a romákkal szemben mutatnak. Hiszen a gyermekvédelemben nem szabad nyilvántartani és regisztrálni az etnikai hovatartozást, viszont a szakszolgálat – a szülő nyilatkozata alapján – köteles a többségtől eltérő kulturális, nyelvi fejlesztés lehetőségét biztosítani a roma gyerekek számára. Ez a feloldhatatlan dilemma a gyermekvédelem területén különösen kényes probléma, hiszen a családjából kiemelt gyermek alakuló identitását igencsak befolyásolhatja, hogyan viszonyulnak hozzá, mit gondolnak nevelői, gondozói, kortársai arról, mit jelent egy adott gyermek esetében a roma kisebbséghez tartozás. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúkban mindkét meghatározás mellett és ellen is hangzottak el érvek, tükrözve azt, hogy a szabad identitásválasztás alkotmányos jogát a szakemberek ismerik és elismerik, de elfogadását nehezen kivitelezhetőnek tartják a mai magyar társadalmi feltételek között.

A beszélgetések mindegyikében felmerült, hogy a bőrszínével, külső megjelenésével, jellemző viselkedésével, szokásaival a többségtől eltérő, romaként kategorizált csoport tagjának lenni nem választás kérdése. Hiába nevelkedik a gyermek például nem roma nevelőszülőknél, hiába él akár születése óta gyermekotthonban, előbb-utóbb kénytelen szembesülni azzal, hogy romaként tekintenek rá. A gyermekvédelem felelőssége tehát megkerülhetetlen ezen a téren, hiszen ahhoz, hogy ne az iskolában, az őket körülvevő tágabb, nem cigány környezetben, vagy akár a médiában megfogalmazódó negatív cigány-kép interiorizálódjon a gyermekben, hanem választható és felvállalható identitást jelentsen a roma etnikumhoz tartozás, a szakemberek értő és empatikus hozzáállására van szükség. Ugyanakkor a szakembereknek sincsenek illúzióik azzal kapcsolatban, hogy romának lenni ma többnyire egyenlő a megbélyegzéssel, a kirekesztéssel, a megkülönböztetéssel. Tudják, hogy a gyerekekben él a jogos kíváncsiság, honnan jöttek, hova tartoznak, de azzal is szembesülniük kell, hogy a nem roma környezetben nevelődő gyerekek hajlamosak átvenni a többségi negatív megítélést a cigányokkal kapcsolatban, így alkalom adtán visszautasítani romaként történő meghatározásukat.

■ ROMA GYEREKEK ÖRÖKBEFOGADÁSA

Miután a gyermekek származás szerinti nyilvántartását törvény tiltja, kizárólag feltételezésekkel élhetünk azzal kapcsolatban, hogy az örökbe adható gyerekek között mekkora a román aránya, hogy esetükben a szülői felügyelet végleges megszüntetése és az örökbe fogadhatónak nyilvánítás milyen arányban történik, és ez eltér-e a nem roma gyerekektől. A fókuszcsoporthoz tartozó résztvevői azonban fenntartás nélkül beszéltek a roma gyerekek örökbefogadási esélyeiről.

Mindannyiuk számára egyértelmű volt, hogy az örökbefogadás önmagában is sok nehézséget jelent a gyerek „örökségének” nem ismerete, a nem vér szerinti gyerek felnevelése miatt. Egyértelműen kitűnt, hogy nagyon sok függ attól, hogy a lakókörnyezet, a tágabb család elfogadó-e, mert ez érthetően befolyásolja a szülőjelölteket. Azt is elismerték, hogy erősek a romákkal szembeni előítéletek, és bár nehéznek, de nem lehetetlennek látták ezek megváltoztatását.

Az etnikai hovatartozás számontartása tekintetében megoszlottak a vélemények, már csak azért is, mert az örökbefogadandó és a gyerekek szempontjait nem egy esetben nehezen összeegyeztethetőnek tartották.

A szakemberek többsége számára egyértelmű volt, hogy a roma etnikumhoz tartozás a név, a bőrszín, a külső megjelenés, a család életmódja, stb. alapján tudható, látható. A jogi, szakmai szabályozás és a gyakorlat közötti ellentmondás azonban zavart okozott számukra is: ha egyszer kideríthetőnek tartják az etnikai hovatartozást, a nyilvántartás tilalma sem akadályozhatja azt, hogy örökbeadás esetén a származásra utaló információval szolgáljanak. Megoszlottak a vélemények a nyilvántartásról aszerint, hogy jogi, adatvédelmi, gyermekvédelmi vagy gyermekjogi szempontból közelítenek-e hozzá. Ha abban egyetértés van, hogy lehetséges kizárni az örökbe fogadandó gyerekek köréből a roma gyereket, akkor az azonosításuk is szükséges, illetve ennek hiánya képmutatás.

Nehézséget okoz viszont, hogy a romakénti azonosítás a törvények szerint csak a szülő nyilatkozata alapján történhet. A gyermekvédelmi szakemberek úgy látták azonban, hogy a szülők nem szívesen identifikálják romaként magukat, ami nyilvánvalóan azt a tudásukat tükrözi vissza, hogy ez hátrányt jelent a gyerekeknek. A szülők presszionálását e téren nem érzik elfogadhatónak, viszont a beszélgetésekben az nem merült fel, hogy más módon is lehet kérdezni, a roma identitás felvállalására bátorítani a szülőket.

A fókuszcsoportokon résztvevő szakembereknek szinte egyetemesen azt az álláspontot képviselték, hogy a mai gyakorlat szerint az örökbe fogadni szándékozónak joga és lehetősége úgy dönteni, hogy nem fogad el roma, fogyatékkal élő vagy beteg gyereket. Abban is nagy volt az összhang, hogy nem szolgálna a gyerek érdekeit, ha olyan szülőkhöz, környezetbe kerülne, ahol nem akarják őt. Többnyire azonban nem érezték saját felelősségüket abban, hogy segítsék a roma gyerekek elfogadását. Úgy látták, szinte törvényszerű, hogy a gyakran nem újszülött kortól nevelt gyermek esetében, aki már egy sor olyan traumát, veszteséget hordoz magában, amely későbbi fejlődésére erőteljesen kihat, a gyerekeveléssel járó frusztrációk, feszültségek, krízisek nagyon egyszerűen terelődnek a gyerek „habitusá, identitása” felé, és a nem kellően alapos feltárás és elemzés hiányában óhatatlanul a roma származást vélelmezik a probléma mögött. Ezeknek a problémáknak a kezelésében azonban nem érzik kompetensnek magukat.

Konszenzus látszott abban a tekintetben, hogy annak a gyerekeknek, aki saját családjából kikerülve örökbefogadó szülőkhöz kerül, és fel kell dolgoznia mindazt, ami történt vele, feltehetően a problémái közül csak egy, és nem is biztos, hogy a legjelentősebb, hogy milyen az etnikai háttere. Nyilvánvalóan az az optimális, ha a gyerekeket nevelők kellő tapintattal, ismerettel rendelkeznek és felkészülnek arra, hogy a megfelelő pillanatokban, a gyerek igényei szerint segítsenek, illetve biztosítsák azt a környezetet, ami segít a veszteségek, fájdalom és az újabb kudarcok feldolgozásában. A gyermekvédelmi ellátás nagyon kevés ilyen lehetőséget ismer és nem is tekinti ezt a tevékenységet elsődleges feladatának.

■ A FELÜLREPREZENTÁLTSAÉG HÁTTERE

A fókuszcsoportok mindegyikében többségben voltak azok, akik a romák intézményi felülreprezentáltságát külső – tehát nem a gyermekvédelmi rendszer működésével összefüggő – okokkal igyekeztek magyarázni. Ilyennek tekinthető az a vélemény, miszerint nem a gyermek származása, hanem a veszélyeztetettség mértéke befolyásolja, hogy a gyermek szakellátásba kerül. Ennek alátámasztására leggyakrabban a romák általános rossz szociális körülményeit, a családok magasabb gyerek-számát említették, de azt az állításukat is megfogalmazták, hogy az átmeneti gondozás feltételei kevésbé adóttak roma családok esetében, mint nem roma családoknál. Problémának látták, hogy a veszélyeztető roma családokat környezetük nem tolerálja, szerintük a többségi társadalom romákkal szembeni alacsony toleranciaszintje okolható esetenként a védelemben vételért. Arról a tapasztalatukról számoltak be, hogy a rossz higiénés körülmények között élő, alkalmanként tetves, piszkos gyerekeket, akiket alkoholistá szülei veszélyeztetnek, hamarabb kénytelenek a családból kiemelni akkor, ha jómódú környezetben élnek, mint szegényebb településeken élő hasonló családok gyerekeit. Említették azt is, hogy a roma családok nem képesek érdekeiket érvényesíteni. Míg a jómódú családok képesek problémáikat eltussolni, az aluliskolázott, szegény romák inkább kiszolgáltatottak a különböző hatóságoknak: jegyzőnek, gyámhatóságnak, egészségügyi szolgálatnak.

Szintén a gyermekvédelmi szakemberek hatókörén kívüli okként hangzott el a romák felülreprezentáltsága magyarázataként az, hogy a romák gyakori deviáns magatartása okozza gyermekeik nagyobb arányú bekerülését. Devianciaként említették az iskolakerülést, a fiatalkorúak körében gyakori bűnelkövetést, a megélhetési bűnözés különböző formáit, amelybe a résztvevők szerint a kiskorú gyerekeket is bevonják szülei.

Miközben a szakemberek tisztában vannak azzal, hogy a gyermek szakszolgálati védelemben vétele alapesetben átmeneti jellegű, tehát a gondozásban arra kell törekedni, hogy a gyermek megőrizze kapcsolatait vér szerinti családjával, a családot pedig alkalmassá kell tenni arra, hogy visszafogadhassa gyermekét, roma gyermekek esetében sajátos problémákkal találkozhatnak, éppen az identitás dimenziójában. Mint láttuk, nehezen tudják megfogalmazni, mit jelent a romasághoz tartozás, hogyan kell a romának tartott gyermek etnikai identitásának fejlődését befolyásolni, ugyanakkor határozott képük van arról, hogy aki romának született, nem kerülheti el a környezet ítéletét, vagyis hogy akárhogy, akárhol is nevelkedett, külső megjelenése, rasszjegyei alapján romának fogják tekinteni. Romának lenni pedig az ő szemükben is többnyire a hátrányos helyzettel egyenlő, akit a társadalom romának tart, annak számolnia kell a megkülönböztetéssel, kirekesztéssel, diszkriminációval.

A roma gyerekek visszaillesztésének másik nehézsége a fókuszcsoportokon megszólaló szakértők szerint az, hogy a nevelőszülőnél vagy a gyermekotthonban, családotthonban megszokott higiénés, komfort-feltételek, az anyagi biztonság, amit a szakellátás nyújt a gyerek számára, éles ellentétben áll az otthoni viszonyokkal. Amikor a kapcsolattartás során a gyermek szembesül vér szerinti családjának életkörülményeivel, esetleg szüleinek számára szokatlan életmódjával, óhatatlanul megré-

mül, tiltakozik. A család elutasítása mögött azonban ott állhat az is, hogy a nem roma környezetben felnövekedve bőségesen megismerhette már a romákra vonatkozó negatív véleményeket, előítéleteket, sőt, interiorizálhatta is azokat. A nem jól előkészített találkozás a vér szerinti családdal serdülőkorban akár öngyűlölethez, negatív identitáshoz vezethet.

■ AZ SNI PROBLEMATIKA A GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁSBAN

A fókuszcsoportos beszélgetések tanúsága szerint a sajátos nevelési igény (SNI) különböző változatainak már a definiálása, diagnosztizálása sem egységes szempontok alapján történik. Fogalmi zűrzavar uralkodik, nem érvényesül egységes, megalapozott eljárásrend és protokoll sem a diagnosztizálásban, sem a valamilyen szempontból problematikusnak minősülő gyerekek további sorsára, a probléma kezelésének módjára vonatkozó döntések meghozatalában.

Valamennyi fókuszcsoportban szinte evidenciaként fogalmazódott meg, hogy az enyhe értelmi fogyatékosra minősítés az esetek jelentős százalékában nem kellően megalapozott, és a későbbiekben komoly kétségek merülnek fel a diagnózis indokoltságával kapcsolatban. A résztvevők beszámolóit szerint ez egyaránt igaz azokra a gyerekekre, akik születésüktől kezdve a szakellátásban nevelkedtek, és azokra, akik azt követően kerültek állami gondozásba, hogy az enyhe értelmi fogyatékosra minősítés már megszületett.

A beszélgetésekből az is egyértelműen kirajzolódott, hogy a téves és rendkívül súlyos következményekkel járó diagnózis kockázata az átlagosnál is sokkal nagyobb mértékben fenyegeti a roma gyerekeket, illetve azokat a gyerekeket, akiket a szakemberek bizonyos külső jegyek vagy azonosításra alkalmasnak vélt egyéb jellemzők (pl. jellegzetesen romának tartott vezetéknev) alapján romának minősítenek. Velük kapcsolatban elfogadhatónak tűnhet egy olyan döntés is, amelyet egy nem roma gyermek kapcsolatban elfogadhatatlannak tartanának.

A speciális nevelési igényűnek minősített gyerekek sorsát rendkívül kedvezőtlenül befolyásolják az intézménystruktúra területi egyenlőtlenségei, egy-egy megyére jellemző adottságai, a szabályozási és intézményi kényszerek, általában a gyermek állapotától, képességeitől és ebből következő érdekeitől független, sőt sokszor azzal kifejezetten ellentétes szempontok. Ilyen körülmények között semmilyen biztosítéka nincs annak, hogy a gyermek megkapja azt az ellátást, azt a törődést, azt a fejlesztést, amelyre szüksége volna ahhoz, hogy az esélyei legalább valamelyest növekedjenek.

A kisgyerek korban „szerzett” speciális nevelési igényű minősítés viszont a konkrét eset jellegétől és a diagnosztizált állapot esetleges megváltozásától függetlenül sokszor végérvényesen megpecsételi a gyermek sorsát, és végletesen beszűkíti további esélyeit. Ugyanakkor közvetve a besorolás megbízhatatlanságát, sőt komolytalanságát bizonyítja az is, hogy ha bizonyos intézményi érdekek, vagy egyéb, megint csak nem a gyermek érdekeit figyelembe vevő szempontok ezt szükségessé teszik, a gyermekvédelmi apparátus el tudja érni a gyermek átminősítését.

A beszélgetésekben sokan hangsúlyozták: ahogy a kezdettől állami gondozottak esetében gyakran a hospitalizációs tünetek alapján születik meg az SNI diagnózis, addig a veszélyeztető

családokból bekerülőknél a halmozottan hátrányos helyzet, a család rendezetlen életviszonyaiból, „mélyszegénységéből” adódó szocializációs deficit, fejlődésbeli elmaradás alapján. Többen utaltak arra is, hogy ezek a gyerekek később azért kerülnek be a szakellátásba, mert az alapellátás szakmai alkalmatlanság, túlterheltség, pénzihiány miatt képtelen megfelelően ellátni az érintett családokkal kapcsolatos feladatokat, a helyi társadalom és a helyi intézmények is meglehetősen intoleránsan kezelik őket. Hiába mondja ki a törvény, hogy pusztán szociális okból a gyermeket nem lehet kiemelni a családjából és szakellátásba utalni, ez mégis gyakran megtörténik.

Elvileg az alapellátás feladata lehetne az is, hogy a családokkal együttműködve gondoskodjon a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek korai beirratásáról és rendszeres óvodába járásáról. Ugyanakkor a fókuszcsoportok résztvevői arról számoltak be, hogy az iskoláskorban szakellátásba kerülő SNI minősítésű gyerekeknél éppen az a probléma, hogy egyáltalán nem vagy alig jártak óvodába, ennél fogva eleve nem részesülhettek a szocializációs deficitet ellensúlyozó kisgyerekkori fejlesztésben. Az óvodáztatás teljes hiánya vagy az elégtelen óvodáztatás az átlagosnál lényegesen nagyobb mértékben sújtja a szegénységben élő roma gyerekeket. Ennek következményeként a roma gyerekeket nagyobb valószínűséggel minősítik SNI-nek, és az intézmények ezzel is összefüggő kirekesztő attitűdjé következtében nagyobb valószínűséggel kerülnek be a szakellátásba.

A fókuszcsoportok számos résztvevőjének véleménye szerint azok a gyerekek, akiknek tekintélyes részét indokolatlanul vagy erősen vitatható szempontok alapján minősítették sajátos nevelési igényűnek, és ennek következtében szegregáltan működő speciális (gyógypedagógiai) iskolákba, osztályokba utalnak, ott nagy valószínűséggel nem kapják meg azt az egyéni bánásmódot, speciális fejlesztést, amelyre valóban szükségük lenne, s amelynek a szükségességére hivatkozva iskolázták be oda őket. Többen úgy látták, hogy a korrekciós eljárások nem működnek megfelelően, és alig van példa sikeres visszahelyezésekre. Arról megoszlottak a vélemények, hogy az ehhez szükséges felülvizsgálatokra a törvényben előírt módon és időben sor kerül-e. A vélemények szóródásából arra lehet következtetni, hogy e tekintetben is jelentős különbségek mutatkoznak az egyes régiók, illetve megyék között.

■ A KUTATÁS ÁLTAL FELTÁRT PROBLÉMÁK

A fókuszcsoport résztvevőinek szemlélete is tükrözte a társadalmi közvélekedés jól ismert toposzait arról, mit jelent a roma kategória. Szinte minden csoportban voltak olyan megszólalók, akik a roma származást, a romaságot genetikai adottságnak tekintették, amely ugyan elsősorban a külső jegyekben nyilvánul meg, de többek szerint sajátos vérmérséklet, kulturálisan átörökített szokások (pl. korai szexuális érése, ennek következtében korai párkapcsolat, gyermekvállalás), sőt bizonyos deviáns magatartásformák (pl. agresszió, bűnelkövetési hajlam, stb.) is jellemeznek. Szintén genetikai, veleszületett roma sajátosságának érzékelték egyesek az időérzéki hiányát, ennek következtében a rendszeres tevékenységekre való alkalmatlanságot. Többen a romák jellemző, biológiai alapú, vagy a szocializáció során átörökített tulajdonságaiból azt a meggyőződésüket alakították

ki, hogy a roma gyerekek másfajta fejlesztést igényelnek, mint nem roma társaik. Egyesek egyenesen kulturális ütközések lehetőségét látták bizonyos, az integrációt akadályozó értékrendbeli különbözőségek miatt, mint például a korai gyermekvállalás, ami a tanulást akadályozza, vagy az ún. „macsós” viselkedés pártolása, ami a gyerekközösségben agresszióba torkollhat, konfliktusokat okoz. A többség szemében deviáns, negatív cigány tulajdonságok mellett elhangzottak pozitív jellemzések is, amelyek azonban szintén a „másságot” hangsúlyozták. Ilyen pozitív tulajdonságként említették a zenei érzéket, a temperamentumot, a cigány kultúra bizonyos elemeit, mint például a családi összetartást, a gyermekszertetet.

A fenti példák azt mutatják, hogy a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek sem mentesek a cigányok sztereotipikus megítélésének gyakorlatától. Ha többségük a genetikai alapú különbséget vitatta is, azt többnyire elfogadták, hogy a kulturáli-

san átörökített, a szocializáció során interiorizálódott roma sajátosságok ezt a csoportot alapvetően a többségtől eltérővé, mássá teszik, és ez a másság a többségi társadalom szemében deviancia, ütközések lehetséges oka, feszültségek és konfliktusok forrása. Miközben a többségi társadalom intoleranciáját a fókuszcsoporthoz beszélgetések egész folyamata során hangoztatták és gyakran elítélően nyilatkoztak róla, nem lehet nem észrevenni, hogy maguk is szerepet játszanak abban, hogy ez a nézetrendszer fennmaradjon. A gyermekvédelemben is nap mint nap problémát okozó nehézségek áthárítása „a társadalomra” olyan védekezési forma, ami pszichológiailag segítheti a szakembereket abban, hogy munkájukat végezzék, de nem áll útjában annak, hogy a többség/kisebbség törésvonal tovább mélyüljön.

Herczog Mária-Neményi Mária

2007 – Egyenlő Esélyek Mindenki Számára Európai Év

■ EGY ÖSSZETARTÓBB TÁRSADALOMÉRT¹

A 2007 – Egyenlő Esélyek Mindenki Számára Európai Év keretében az Európai Unió különös hangsúlyt fektetett az egyenlő bánásmódhoz és a megkülönböztetés nélküli élethez fűződő jogainkra. Ez két olyan alapelv, amelyre az EU a politikájában, kampányaiban, akcióprogramjaiban egyaránt támaszkodik. Az európai évben széleskörű információkat kaptunk a sokszínűség előnyeiről, valamint hatásairól az európai társadalmakra és az egyénekre. Megtudtuk azt is, hol tartunk: szélsőségeket láthatunk az oktatási diszkriminációban – modellértékű kezdeményezéseket, mint például a nyíregyházi deszegregációs törekvések és a csörögi események. Végleteket a melegekkel kapcsolatban is: brutalitást a felvonuláson és közéleti szereplő coming outját a médiában. Akadálymentesített épületek büszke beruházói és újabb kifejezett szempontokat: kisgyermekkel közlekedőket, akik „babakocsisok” mottóval kényszerülnek demonstrálni ezért. Az Unió mindenestre összefogott figyelemfelkeltő akciókkal és célzott programokkal kívánt az esélyévenben segíteni azokon, akiket megkülönböztetés ér nem hovatartozásuk, faji vagy etnikai származásuk, vallásuk vagy meggyőződésük, fogyatékoságuk, életkoruk, illetve szexuális irányultságuk miatt. El kívánt jutni a társadalom valamennyi érintettjéhez és érdekeltjéhez, mindazokhoz, akik tehetnek annak érdekében, hogy ne legyen a hátrányos megkülönböztetés általánosan elterjedt az EU-ban. Mint Vladimír Špidla foglalkoztatási, szociálisügyi és esélyegyenlőségi európai biztos fogalmazott egy interjúban az év elején: „Az európaiaknak joguk van az egyenlő bánásmódhoz és a megkülönböztetés nélküli élethez. A 2007 – Egyenlő Esélyek Mindenki Számára Európai Évvel szeretnénk elérni, hogy ezzel tisztában legyen mindenki. Egy teljes éven át foglalkozunk az esélyegyenlőséggel, és azzal, hogy a sokszínű társadalom milyen előnyöket rejt Európa számára. Európa tele van tehetségekkel. Nem engedhetjük, hogy elveszzenek.”

■ INFORMÁCIÓS AKADÁLYMENTESÍTÉS – KORSZERŰ KAMPÁNYKOMMUNIKÁCIÓ ÉS ÉRTÉKKÖZVETÍTÉS BEVONÁSRA ÉPÍTVE: VIRTUÁLIS ÉS VALÓSÁGOS CSATORNÁK A MEGSZÓLÍTÁSHOZ, TÁRSADALMI PÁRBESZÉDHEZ

A számos, egymáshoz is kapcsolódó esélyév-antidiszkriminációs honlap folyamatos tájékoztatást nyújt a tagállamok pol-

gárainak a témában. Folyamatos események nemzetközi, európai és nemzeti, regionális szinten, összehangolt határokon átívelő programok Európa-szerte. Ez is jellemzi a nagyfokú aktivitást, amit az EU idén kifejtett az esélyegyenlőségért direktívákban és alapidokumentumokban vállalt felelőssége keretében. A jogalkotás, törvénykezés világosan jelzi, mit tart az adott közös-

¹ Az összeállítás az Esélyév hivatalos honlapjának közleményei, valamint a Nemzeti stratégia és prioritások elnevezésű dokumentum alapján készült. /Források: <http://equality2007.europa.eu>, <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16291&articleID=31422&tag=articlelist&iid=1> /